

1843-1931

ԱՊՐԻԼ.

ԹԻՒ 4

ԲԱՇՄԱՎԵ

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԲԱՆԱՏԻՐԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԳԻՏԱԿԱՆ - ԲԱՐՁՐԱԿԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԶԲ 062-0821

ՎԵՆԵՏԻԿ Ս. Պ. Ա. Ջ. Ա. Բ.

Հ Ա Յ Գ Ո Ղ Գ Ո Թ Ա Ն

ՈՂԲԵՐԳԱԿ ՔՆԱՐԻ ԵԽ ՎԵՐԱԾՆՈՒԻՆԴԻ ՅՈՅՍԵՐՈՒԻՆ ՄԵԶ

Հեղմարտի վաղորդայնին, ամէն ազգ ուխտ ըրաւ, արձան ու կրթող կերտեց դարերուն եւ սերունդներուն կտակելով միշատակը սարսուխն, արիւնն եւ անունը սիրոյ եւ ատելրութեան սպանդներուն. ու տօներ անժանոմ զինուորին, մռայլ ու մրգամած աշշուններու հողմերուն գիրկը յանձնած՝ առանց ծաղիկի, առանց ժպիտի, առանց լուսապատճի...:

Ի զուր յաղթանակի կամարներ կանգնեցան... յաղթական ու պարտուած միավին ինկան ու իրենց շուրջին վրայ սառած ատելրութիւնը նշմարեցինք... Ոչ ոք, ոչ մէկ ազգ յաղթանակի լիապատար ըմբռշինուամն ունեցաւ. եւ ոչ գերագոյն ճիգեր եւ հնարքներ բաւեցին սրտերու մորմոքն ու հոգիներու սուզը մոռցնել կամ կիսամեռ ու վիրաւոր սրտերն եւ անդամները բուժել: Խաղաղութեան ակնկալութիւնն անգամ հոգեկան մեծագոյն տուայտամքը դարձած է

մարդկութեան... ու դեռ կ'անագամէ ան. եւ մինչեւ ե՞րբ... եւ մինչեւ ե՞րբ մարդկութիւնը առանց հաշտութեան, առանց համբյոյքի:

Ու Հայութիւնը, միշտ եզական, արեւելքի դրախտաներուն զգիխիչ ծաղիկը, ինչպէս վերապրումովը իր հինաւուրց յուշերուն՝ Տերնտեսի հուրին ու Վարդավառի ջուրերուն, Նաւասարդեան ամենաքեր տօներուն՝ այսօր ալ գերահրաշօրէն եզական ու անման կը մնայ:

Կողըպտուած իր փառքերէն ու թագէն, զրկուած ազատութեան շունչէն, եւ սակայն ամէն սահմանի վրայ ամէն ազգի կողքին ամփոփած իր քաշերը՝ կրուեցաւ յանուն մարդկութեան, յանուն քաղաքակրթութեան եւ կրօնիք. ու այսպէս ամէն ազգի մասնակից ու հաւասար՝ ամէն ազգէ գերազանց եղաւ ան իր զոհերուն քաջութեան եւ թիւն մէջ՝ իր փոքր ածուի հա-

ԲԱՇՄ. ԱՊՐԻԼ. 1931

10

մեմատութեամբ. գերազանց այն գաղափարականներով որոնց չհասաւ ոչ մէկ ազգի ծրագիր, ոչ մէկ ցեղի յաղթանակ:

Եւ մեր բանակներն եւ ժողովուրդը նոյն արեան ծովէն անցան ինչպէս տասնեւինագդար առաջ իրենց նախնիները, ու մենք ալ մեր օրին կրնանք կրկնել ողբերգը զոր յօրինեց սուրբ Եղիշէն «Որպէս յայսմ ժամանակի տեսաք աչօք մերովք, զի զնոյն նահատակութիւն նահատակեցաւ եւ աշխարհս Հայոց» :

Մեր նահատակներուն զոհարանները գալունի արեւով վառեցան, ապրիլի զեփիւռն իրամիրեց զանտնք ու իրենց տնիւնէն մայիսի վարդեր բռնկեցան:

Մեր տօնին կարապետը ապրիլի զեփիւռն
ու որ պիտի անցնի մայիսի մեր արիւնոտ
Հարդերուն գիրլը հին ու նոր Վարդան-
սերն ողբերգելու՝ դիւցազնօրէն սակայն:

Ինչպիսի՞ տօն՝ յիշատակի մը որ աշխարհի
առջեւ պարտութիւն կը թուի, եւ սակայն
և՛ը հոգիներուն մէջ յաղթանակէ մ'աւելի
փրային, սրբազն ու աստուածային է:

ի զուր սպասեցինք մեր պաշտելի մայ-
ներուն, քոյրերուն, ի զուր մեր առիւճա-
փրտ քաջերուն, բայց եւ ոչ ալ պահ մը
սոնարհեցանք մեր լլիխներուն առջեւ. ոչ
մէկ կամար բարձրացաւ, եւ ոչ շիրիմ կանգ-
եցինք մեր քաջերուն, եւ սակայն ամէն
ոտքի սրբարան ու խորսն է, ամէն սիրտ
նեղան է ուր նշխարները կը հանգչին մեր
վիճուորներուն. մեզի համար ամբողջ Հա-
յաստան ռազմադաշտ է, ուր ինկան մեր
ողբայրները ամէնքն ալ ծանօթ, ամէնքն ալ
բաղափարի նահատակ:

Ապրիլան տօնը մեզի համար մեծագոյս
ու անլուք եղեռնի յիշատակն է, յիշատակ
որ ուժից սարսափեթի եղեռնի մը կը զու-
թադիպի, եւ անոր հետ, եւ անոր քով, եւ
որբանայ ու աստուածօրէն կ'անմահանայ
ենք հոգիներուն մէջ:

առշտանգեցին ու ամէնէն սոսկափ մահին-
ով մահացուցին մեր ցեղը, ու ամբողջ Հա-
սատան Գողգոթայի զոհարանը դարձաւ,
ու Հայութիւնը՝ ազնուականը ցեղերուն մէջ
ամէնէն խաչապաշտը խաչապաշտներուն
էջ, զբոււեցաւ մարդկութեան, քաղաքա-
լիթութեան, խղճի եւ կրօնքի ազատութեան
քատին համար. եւ այդ գաղափարական
համբը, մեր յաւերժական կենդանութեան
սկական եւ մեծագոյն յաղթանակն եղաւ.
«Մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է», ինչպէս
Անռած է Վարդանի հուր աչերը փակող
պաշտեփի Եղիշէն:

Այսպիսի էր Վարդանանց յիշատակը, ոյնպիսի եւ նորը. Նոյն սերունդը, նոյն նողին վրայ, նոյն դատին համար, նոյնօրինակ աստուածացում. եւ այս մեր տառապանքը, խաչն ու մահը, երգած էր հայեղի նոր մարգարելուի մը, Վ. Սլանուր, այս օտար ափերուն վրայ, եւ մեր խաչելութեան ու ողջակեզի նեններումին քու վլարանեցաւ տարփողել յարութեան մեջ աւետիքը. «Հայաստան, քու Զատիկդ մօտալուտ է»:

Այդ յարութիւնը մենք խկ ենք, բոլոր
մեր մարտիրոսներուն կորովովն ու սրտով
բոլոր մեր անզուսպ եւ ամենավառ տես-
չով՝ ապրելու եւ վերակերտելու մեր ցեղին
նուիրական ու պաշտելի տունն եւ տաճարը

Հոս կը թողունք որ մեր քաջերու լիւա-
տակին՝ անոնց գովքն ու սէրն երգէ գե-
րագոյն ներշնչումով, ամենամուշք արուես-
տով, սիրավառ, գողտրիկ ու մելամարծ
քնարով՝ Եղիշէն հոգեխօսիկ, հայ մարտի-
րոսագիրը անմանն, աղու, մեղու, սուրբ
և ապահով Եղիշէն:

* * *

ԵՂԻՇԵՆ, արժանապէս փառաւորուած
ու պաշտուած 1500 տարիներէ ի վեր, ամ-
բողջ ազգէն, ժողովուրդէն ու հեղինակնե-
րէն, ներշնչման աղբիւր դարձած Շնոր-
հալիի եւ նմաններուն. որ հայ կեանքի ազ-
գային ու կրօնական ամենամեծ ու պատ-
մական մարտը նուագեց՝ որքան գունագեղ

ու տիբանսոյշ երգով նոյնքան եւ աստուածայնօրէն խրոխտ եւ աննկուն շեշտով, որ իր սիրով եւ արցունքով լացուց հայ մայրերը, իր սրտի կոկիծն ու մորմորն երգելէ վերջ հեռացաւ, մեկուսացաւ ահայութեան մէջ յաւերժօրէն ողբալր եւ այդ աստուածային սուգին մէջ ապրելու, խնկանուէր ու բուրումնաւէտ կեանք մը՝ զոր հայ ժողովորդն ու հայ Եկեղեցին լուսապակով օծեցին ու փառաւորեցին, եւ յարգանքի ու բարեպաշտութեան խորին ներշնչումներով կարգը դասեցին Լուսաւորչի, Ներսէսի, Սահակի ու Մեսրոպի. ու Ս. Զոհին քով կրկնուեցաւ իր անունը դարերով: Եղիշէն, որ իր քնարերգական պատմութիւնը այնպիսի մաքուր, շնորհագեղ եւ անման ներդաշնակութեամբ եւ լեզուով շարադրեց՝ որուն ի տես եւ ի լուր ամէն հայ սիրտ կարմիր վարդան ու աստուածաշշունչ Պետրոնդ կը դառնայ. Եղիշէն՝ զոր դարերու եւ դարերու ամբողջ Հայութիւնը, իր թագաւորներով, հայրապետներով, իր տուրքերով ու ժողովուրդով՝ անխտիր, առանց սիրոյ, առանց գորովի եւ արցունքի չէ կրցած եւ չի կրնար կարդալ: Ամբողջ հայ ցեղը զայն պաշտած է իբրեւ իր աւետարանը ուր նկարագրուած է մեր հայրերուն Գողգութան ու Խաչը. եւ այդ աւետարանով է որ գիտենք ու կը զգանք սրբութիւն. Տես առաջ մեր զերին,

մը հասցէին: Իրեն համար Եղիշէն կեղծիքի հնարին է, կեղծ իր ոգեւորութիւնը, սին իր ճարտարաբանութիւնը. խանգարիչ եղարու հայ մատենագրութեան ներդաշնակութեան եւ միասնականութեան... խարակ մը . . . որ կը սպառնար բանասիրութեան նաւի անվլթար ընթացքին: Եղիշէի կեանքի աւանդավէպը լի է հակասութիւններով, անհեղեգութիւններով: Անոր պատմութեան բովանդակութիւնը թոհ բոհ մըն է, անձեւ, անկերպարան . . . լեզուն անհամերաշխ Եղարու . . . հիւսուածքը մուրացածոյ տարրներով անկոււած մը... Եղիշէի մատեանին մէջ ոչ Վարդանանց պատմութիւնն է հարազատ, եւ ոչ հեղինակը սոսուգապատում . . . ամբողջն է. դարու խմբագրութիւն . . . անձոյլ համագրութիւն մը անմիասնական տարրներու: Ամենաթոյլ մատեանը, որ կայ հայ մատենագրութեան մէջ, որ չի դիմանար լուրջ քննադատութեան: Հ. Ակնիւան Եղիշէի պատմութեան մէջ կրկին խմբագրութիւններ կը զանազանէ, ուստի . . . երկրորդ խըմբագրութիւնը պիտի ձաղուի իբրեւ խարդախութիւն առաջնոյն, այսինքն 572ի «Հայոց պատերազմի» պատմութիւնը վերածուած 451-ի Վարդանանց պատերազմի պատմութեան: Լուրջ քննադատութիւնը չի կրնար գլուխ խոնարհեցնել աւանդավէպի առաջ եւ կը տեսնէ հոն վտանգը որ կը սպառնայ պատմագրութեան:

Ըսդգծեալերը Հ. Ակինեանի խօսքերն
են ուղղակի Եղիշէի հասցէին:

Տեսնենք թէ ինչպէս կը վարովի հայ հանրութեան մտքին ու մամուլին հետ. դարձեալ պիտի ընդգծենք իր խօսքերէն քառուած նմոյշներ մը:

Եւ ամենէն առաջ հեղինանքով ամբողջ ազգը ակնածանքի եւ կանխակալ կարծիքի զրի կը նկատէ, ուսկից կը հետեւի որ չսիրէ ձշմարտութիւնը լսել իրմէ (Հ. Ակնեանէ):

Հ. Ավելինեան կրկին կը պարէ թէ Եղիշէն
իր գերջնական ուսումնափրութիւնը չէ գը-
տած, եւ ասոր պատճառը՝ հասարակու-
թեան շատերուն կանխակալ կարծիքն է.
եւ թէ բանափրական աշխարհէն ճշմար-
տութիւններ լսել չէ վարժած այդ հասա-

ըակութիւնը. Նախապաշարումներով տոգոր-
ուած սրտեր են. Եւ իր դէմ ելած ծայ-
ները անզգօն են, որովհետեւ առանց Հան-
դէսին սպասելու ազգային հիմնաւուրց ա-
ւանդութիւնն արձագանգելու յանդգնու-
թիւնն ունեցան ու մեղքը գործեցին ի լուր
հայ ժողովրդեան: Թէ ազգը կ'ընդունի,
կը հաւատայ Եղիշէի կեանքին աւանդավիշ-
պին իր բոլոր հակասութիւններով եւ ան-
հեղեղութիւններով, եւ թէ կատարուած բո-
ռոքը՝ յախուռն է:

Թէ Եղիշէն արծաթ է ոսկւոյ կոյտին մէջ
եւ ազգը կը սքանչանայ, եւ իբր թէ նոյն
խոկ քան դոսկի գեղեցիկ կը հռչակէ:

Եղիշէի հիւսուածքը խայտարդէտ, մուրացածոյ տարրներով անկուած մընէ, սակայն եւ այնպէս ազգքը զայն հիանալի, ոգեպարար կը համարի:

Հ. Ակնեան կը ժաղրածէ բանաստեղծութիւնը որպէս թէ ան՝ միայն օդը կը ծեծէ եւ կը ծծէ. որպէս թէ հարկ ըլլար բացատրել միջազգային մեծ բանաստեղծներու եւ բանաստեղծութեան արժէքը, Հոմերոս կամ Վիրագիլիոս, Տանիշէ կամ Կեոթէ. որպէս թէ չըմբռնէր ճաշակն ու յարգը մեր մատենագրութեան բանաստեղծական երկերուն՝ իբրեւ լաւագոյն եւ մեծագոյն ցուցանիշ հայ մտքին, ինչպէս Գողթան երգեքը, կոմիտասեան «Սնձինք»ը, Նարեկի աստուածային ողբերգութիւնը, Երզնկացի, Քուչակ եւն. որոնք պիտի մնան միշտ արժէքաւոր. մինչ խեցբեկ, հատակտոր քննադատութիւններն ու տեսութիւնները գրատուններու խորշերուն մութ անկիւններուն պիտի դատապարտուին:

Եւ այսքան վճիռներուն ապացոյց՝ ոչ
մէկ դրական համոզիչ փաստ կը նշմարուի.
Եղածները խախուտ, քաշքուած, աւելի
երեւակայութեան եւ ճարտարութեան ար-
դիւնք քան թէ իրականութիւն, ուսկից շատ
լաւ կ'ըմբռնենք թէ Հ. Ակնեանի դերն այս
խնդրին մէջ փոքրիկ ամպի մը կը նմանի ա-
րեւուն դէմ՝ որուն ճառագայթներէն փու-
թով կը շոգիանայ, կը ցնդի:

Պիտի ուզելինք հարցնել յարգելի նեղին թէ արդեօք բնաւ խորհինքը է թէ նակին

ինչո՞ւ կեղծած ու խարդախած է Եղիշէ։
ի՞նչ նպատակով։ միթէ հաւասարապէս գե-
ղեցիկ եւ ազգէն պաշտուած գործ պիտի
ըլլա՞ր փոխանակ իբր ականատես՝ հարիւր
կամ հարիւր յիսուն տարի առաջ կատար-
ուած մեծ դէաք մը պատմէր, որուն համար
գրաւոր ու բերանացի աւանդութիւն եւ
աղքիւր չէին պակսիր։ ինչո՞ւ կեղծել . . . :

Եւ ի՞նչպէս կրցաւ կինդէել եւ անոր մէջ
յաջողիլ. այդպիսի անձ մը անծանօթ պիտի
ըրլար. իր ժամանակակից եկեղեցական ու
աշխարհականներէն ո՞չ ոք հիւտաքրքրուե-
ցաւ. ի՞նչպէս ծածուկ մնաց կեղծիքք.
ի՞նչպէս ընդունուեցաւ գիրքը. ամբողջ ազ-
գը այդքան մեծ սուտ մը ի՞նչպէս մարսեց:
Հ. Ավինեա՞ն թէ Եղիշէ զանոնք մագնի-
սական քունի մատնեցին: Արծրունի եւ ու-
րիշներ ինչո՞ւ չիւտաքրքրուեցան իր մասին:

Այս ինչպիսի՞ ճարտար խարդախող մըն
է որ հազար տարիներով կը ծածկէ իր կեղ-
ծիքը ոչ միայն, այլեւ կը սիրուի իր ազգէն,
կը սրբանայ իր անունն եւ յիշատակը. Բայ
նուշիրապետութիւնն ալ կուրցեր էր որ խա-
բերայ մը սուրբքերու կարգը կ'անցընէր:
Ի՞նչպէս կեղծիք մը, ստութիւն մը, այն-
քան սրբազն ներշնչման աղբիւր կը դառ-
նայ Շնորհապիի եւ նմաններուն: Ամբողջ
ազգը սիրեց եւ զմայլեցաւ գործին եւ ան-
ձին վրայ, միայն Հ. Ակնեան գտաւ կեղ-
ծիքը, միայն ի՞նք՝ հակասութիւններ ու ան-
չեթեթութիւններ:

Ուսկի՞ց մուրացած է ան իր գործը։ Գարերով, սիրով ու արցունքով պաշտուած գիրքը, մեր մատենագրութեան ամէնէն քնարական ու ներդաշնակ գործը, մանաւանդ թէ միակը եւ ամնամանը իր տեսակին մէջ թոհ բռհ մին է եղեր։ Իսու կրկնելու եանք թէ ճաշակի վրայ չի վիճուիր։

Հ. Ալիքնեան քննադատութեան դէմք քըս-
նադատութիւն կը պահանջէ . սակայն, յար-
գերով հանդերձ իր անձն ու հմտութիւնը,
կը տեսնեմ իր գրութենէն որ ամենեւին
լրւրջ չէ իր քննադատութիւնը . միթէ բա-
նասէրի եւ քննադատի ներելի՞ է ճամբայ
ելլել, կառուցումներ ընել «կարելի է կար-
ծել»ով «վրիպակ մ'ենթագրել կու տայ»,

ლაյკ «ի ձեռն այլոց գրեցաւ» շատ լայն
իմաստ ունի եւ չենք կրնար հոն անհրա-
ժեշտաբար Եղիշէի պատմութեան մասին
ակնարկութիւն մը տեսնել (լաւ պիտի ըլլար
եթէ չենք ուզեր ըսէր). «զարմանալի է որ
մինչեւ ժար հայ մատենագրութեան մէջ
չեւ յիշուիր ոչ Եղիշէի անունը եւ ոչ անոր
այս պատմական երկը», մինչ վերը ինք չու-
զեց նկատի առնել Սեբէոսի ակնարկը. եւ
յետոյ կրնայ դեռ զանի մինչեւ թ. դար
տանին նորէն կեղծիքը ձեւով մը բացատրել:
«Պէտք է ենթագրել թէ գոյութիւն ունե-
ցած է» ու դեռ նման ձեւեր եւ ապացոյց-
ներ որոնց մէջ ճարտար է յարգելի Հայրը,
բայց որոնք կը ցուցնեն միանգամայն հաս-
տանուն իիմերու թերին:

ՄԵՆՔ ալ կրնանք ըսել օր. կարելի է կար-
ծել որ կեղծիք մըն է Հ. Ակիմնեանի մուտքը
Հայաստան վերջին տարիներուս ընթացքին.
Եր կրած նեղութիւնները անհրաժեշտօրիէն
Հայաստան չեն ենթադրեր, կրնար նոյները
Վիեննայի մէջ ալ քաշած ըլլալ. մանաւանդ
թէ Վիեննայի քաղաքական դիրքը այն տա-
ռիներուն նորմ խարձել կու լուս, աետր է

ուրեմն ենթադրել թէ տեղական մամուլը
արձանագրած ըլլայ եւ յետոյ կրոսուած
ըլլան ո՛ գիտէ ինչ պատճառներով... Սիա
Հ. Ակիմեանի լուրջ քննադատութեան ոճը
եղիշէն Եւն ի. դար/փոխադրելու ատեն:
Բայց ո՞քքան երկիրը է թեմեւ նմա-
նութիւններէ կամ բազդատութեան քաշ-
քըուած եզրներէ նոյնութիւն կամ կա-
խում հետեւցնել. յիշէնք comparaison
n'est pas raison. Պատմութեան մէջ ամ-
թիւ դէպքեր կան իրարու նման, եւ սա-
կայն անջատ եւ անկախ տեղի ունեցած
օրինակներ շան:

Հ. Ավելինեան կ'ենթադրէ (ամբողջ ըրած-
ներն այսպէս են) թէ իրմէ զատ ոչ ոք զա-
նազաննել գիտէ Ե. դարու լեզուն՝ Ե.ն,
ինչպէս ոսկին արծաթէն. ու այնպէս կը
հերզնէ ամբողջ ազգն ու լեզուագէտները.
Եւ սակայն շատ ու մեծապէս կը սխափի
Եղիշէի լեզուն Ե. դարուն ընծայելով, մինչ
ոսկի դարու եթէ ոչ հաւասար տռաջնա-
կարգ գործերուն՝ Խանիկի, Մատմէի մեկ-

նութեան, բայց սակայն միշտ նոյն դարուն է, համապատասխան իր ժամանակի լեզուին՝ շուրջ 460, ուր արդէն սկսեր էր նուաղիւ: Ու այսպէս իր ոչ մէկ փաստը հիմ եւ կրոպվ ունի. եթէ ներելի է դիպուածական, կամ անհաստատ եւ տարտամ փաստերով հետեւանքներ հանել՝ մենք այ կընանք ցուցնել ծիծաղելու համար եւ չափազանցելով, ինչպէս եթէ օր. քննելով նոյն լինքն Հ. Ակնինեանի լեզուն եւ գտնելով մէջը գրաբանակ ձեւեր՝ «արեւի լուսին տակ», «ուշն ու զուրուշը»՝ եւն. հետեւցընենք թէ տափկա 1931ի լեզու չէ եւ չի կընար ըլլալ, վասն զի գիտենք ընդհանուր հրատարակութիւններէն եւ մամուլին՝ այն ձեւերն արդէն խափանուած են 1900էն կամ գէծ-1910էն վերջ, հետեւաբար Հ. Ակնինեանի 1931ի գրութեան անվերնագիր, անթուական պատառիկ մը պիտի դնէինք 1910էն առաջ, եւ կամ պիտի ըսէլինք թէ անիկա հնդկահայոց շըզանէն ըլլարւ է, քանի որ հոն 1910էն շատ վերջ ալ աշխարհաբարը դեռ չէ զոտուած եւ մնացած է իր նախնական վիճակին մէջ:

Անա իր քննադատութեան եւ փաստե-
րուն դէմ քննադատութիւն եւ փաստ...
կը հանի՞ ասոր: Ո՞ր լուրջ քննադատին
ներելի է ըսել «Պէտք է ենթադրել թէ գո-
յութիւն ունեցած է», «կարելի է կարծել».
Եւ սակայն այս է իր ապացոյցներու բնոյթը:
Ի՞նչ փաստերով կը վճռէ թէ «հնութիւնը
կարդացեր ու չէ հետաքրքրուած եղիչեի
անձով». միթէ անհրաժեշտաբար հարկ մը
կայ ըսելու թէ չեն հետաքրքրուած. հե-
տաքրքրուողները պարտական էին գրել.
ո՞չչափ պատմական մեծ դէպքեր եղած են
եւ սակայն շատ անգամ դարեր ու դարեր
վերջ միայն կը լսուի անոնց արձագանքը՝
եւ այն՝ դիմուածով. Պոմպէի եւ Հերքու-
յանոնի դէպքը շատ խօսուն է:

Յեսոյ կարելի չէ մեր եւ մեր դարու մտայնութիւնն ենթադրել հիներուն քով։ Եթէ անոնք մեր օրերու լուրջ քննադատներուն պահանջները գուշակելին, ի հարկէ ուրիշ կերպով կ'աւանդէլին դէպքերը։

Հ. Ակնհետ լաւ գիտէ հնախօսներու

Երբեմն յաջող եւ երբեմն ամէնէն ձախող սվերակառուցումները :

Ինք կընար Եղիշէն կեղծող եւ խարդախ
տեսնել կընար գոյութիւնն անգամ ուրա-
նալ՝ պայմանաւ որ փաստեր բերէր եւ ա-
պացոյցները համոզիչ ըլլային. բայց մենք կը
տեսնենք թէ թոյլ եւ անհիմն վարկածնե-
րու վրայ է որ սկսեր է կառուցանել: Իր
ապացոյցները կը նմանին Straussի ըրած-
ներուն՝ Քրիստոսի պատմական գոյութիւնը
ջնջելու. եւ այդ քրիստոսւրացը ծաղրե-
լու համար ծանօթ է ամէնուն այն դասա-
կան կեղծ փաստարկութիւնը որով մեծն
Նափոյէնի գոյութիւնը կ'ուրամար նոյն
շրջանի հեղինակ մը՝ աւելի համճարեղ ոճով
քան թէ Strauss իր խնդրին մէջ:

Զենք տարակուսիր որ Հ. Ալիքինեան գերմանական բանապաշտ դպրոցներու դրութիւնն (մեթոս) է իւրացուցած։

Եւստուգիւ Ղ. Փարպեցիի եւ Եղիշէի
հարցին մէջ այնպէս կը վարուի նա, ինչ-
պէս Թիւլինկի եւ կամ ընդհանուր բա-
նապաշտ դպրոցները Ս. Գրոց քննութեան
մէջ, օր. Մարկոսի եւ Յովինանու Աւե-
տարանին նկատմամբ։ Անոնք չերմեռանդ
փարում մ'ունէին Մարկոսի՝ որպէս միակ
պատմական՝ մերժելով Յովինանու Աւետա-
րանը իբրեւ անձնական խոնինք։

Straussի շէնքը փլաւ, ինչպէս ամէն կերջիք եւ ստութիւն. Ցովիաննէս այնքան պատմական է որբան. Մարկոս:

Եթէ Եղիշէն կախում ունենար Փարպեցին, ինչու ակնարկ մ'ալ ընէք Վահանի կրիւներուն կամ յաղթանակին:

Հ. Ակինեան կը ախղէ, եւ սակայն բաց-
արձակապէս մխալ է իր տարակոյսի դըու-
թիւնը։ Մենք ալ կը նամնք եւ կը տարակու-

սինք Հ. Ակինեանի բոլոր ըսածներուն վրան։

Հ. Ակինեան կը վճռէ թէ բանասիրութեան մէջ քանդելը շինել է։ Եւ ահա այս դրութեամբ է որ ձեռնարկած է քանդել խորենացին, քանդել Եղիշէն։ ու պիտի քանդէ անշուշտ Ս. Լուսաւորիչը որուն գոյութիւնը տարակոյսի տակ ծգած է, որ պէս թէ ան Ս. Գրիգոր Սքանչելագործն է, զոր հայերս մուրացեր եւ իւրացուցեր ենք վիպական ձեփի մը տակ։ Հուսկ կը մնայ քանդելիք՝ Նարեկը, իրեն համար մութ, խառնափնդոր, անարթէք գործ։ Եւ այս պիտի ըլլայ հայ լեռաշնութիւնը։ Ասոնք պարզապէս քանդումներ են։ խեցբեկ, անհիմն փաստերով, որոնք ոչինչ կ'ապացուցնեն։ ապագային պիտի մնայ յիշատակ մը յւեկ այդ յանդգնութեան։

Հ. Ակինեանիշ շատ առաջ Ա. լիշան, Դուր
բեան, Զարքիանալեան եւ դեռ շատեր
տեսած ու նկատած են դժուարութիւն-
ները Եղիշէն Փարպեցին հետ հաշտեցը-
նելու. սակայն ստիպուեր են ողջմտօրէն
ընդունիլ Եղիշէի լեզուի եւ գրական գե-
ղեցիկը, պատմական միջավայրը, դէպքերու
հրականութիւնը, ականատես հեղինակը:

Մեր բանաստեղծները, Ավիշան, Պէշիկ-
թաշլեան, Պատկանեան, իրենց մաքուր հոգ-
ւոյն մէջ ցեղին տեսիներն են ունեցած՝
երբ պաշտած են անկասկած Եղիշէն. երբ
տեսած են անոր մէջ ազգին հոգին, կեանքը
արդէն միեւնոյն ապացոյցը տուած են:

Աքինի ճայն կայ հոն, կեանքի զոհերու,
Աստուծոյ եւ յաւերժութեան դատին, եւ
անոր մեջ նորէ ժող կը կը կեղծել եւ
ինուն առաջ կը կը կը կը կը կը կը

Ապահովացնելու ամենահայտնի գործը կազմում է առաջարկ առաջարկությունների համար, որում առաջարկությունները կազմում են առաջարկային գործը շուրջ հայրենական առաջարկությունների համար:

առանց բաւարար փաստի ծաղըել ու մեր-
ժել, բողոքելով ազգին դէմ թէ ինչպէս
գրչի մէկ հարուածով կը հերքէ այն՝ ինչ
որ ինք եզրակացուցած էր տարիներ խոր-
հելէ յետոյ։ Կացութիւնն ստեղծուած է
արդէն եւ կը մնայ. Եղիշէն՝ ինչպէս որ էր,
ուր որ էր. ազգին համոզումը՝ նոյնպէս. . .
եւ Հ. Ակինեան՝ որ կը բողոքէ։

Հ. Ավելինեան, թէպէտ երկզոտ, սակայն
խոստացեր է աւարտել սկսածը. թողումք
որ աւագի եւ ջուրի վրայ շինէ. դեռ առիթ-
պիտի ունենանք թերթիս մէջ հրատարակել
մանրամասն եւ ամբողջական հերքում մը
իր բոլոր կարծեցեալ բանասիրական փաս-
տերուն երբոր աւարտէ զանոնք: Մինչ մենքը
գերագոյն սիրով ու փարումով կ'ընտրենք
մեզի քաջ առաջնորդ՝ ոսկեծըլի, գեղեցկա-
տիպ այդ գրքոյկը ոսկեշնունչ, որ անմռունչ
կը քարոզէ Ազգիս փառքը, անբախտ օրը,
որ կը համոզուինք թէ մեր Հայը կորչելու-
ազգ չէ իսպառ, ինչպէս կ'երգեն Շահա-
նիզ-Պատկանեան:

Հայ Գողգոթայի ողբերգակ Թըթուում
Ներուն մշշէն յարութեան տաղը կը հնչէ
ապրիլսան եղեռնի մեծ տուգն սփոփել կո
գայ մեր Վերածնունդի հայրը, Մխիթար
տարեղարձի յիշատակովը իր յաղթական
սնցքին՝ Երկրէս Երկննք։

Հակառակ իր անդարձ չույն, լրւելիէ
ծխածան մը կայ որ կամարածեւ կ'ընդգրկէ
Ս. Ղազարը, ու իր ամենագեղ փայլն մէ^շ
կը համարիլ, Միհթամ Աբբասի Անդրէ

Ու ով որ Ադքիականի խորշին մէջ այ
անմանին մենաւորիկ սրբարանն այցելի
պիտի տեսմէ զանի՛ Քանովայի հանճա
ռն ցոլքերով քանդակուած՝ յաւերժակա

հսկողի տիպարով՝ կաճառին մէջ մեր պան-
ժափ եւ սուրբ Նախնեաց, որոնք կեանքի
է կոչած Միսիթար իր սիրովն ու արցունք-
ներովը, որոնց հետ կը խօսի մեր փառքե-
րու դրուագներուն եւ արիւնու էջերուն
վրայ, ու ցոյց կու տայ մեզի անոնց իւրա-
քանչիւրը իր վեհութեան ու արժանիքին
մէջ, իր խոհերուն եւ ապրումներուն հա-
րազատութեամբ. հսկայ խորենացին՝ որ հին
դարերու մոռցուած յուշերն է պրատիսն
ու արծանագրած, ու հայ ժողովրդեան քեր-
նէն անգամ խլելու եւ մեզի աւանդելու
իւսատութիւնն է ունեցած մեր հնութեան
գեղարուեստի ամէնէն գեղեցիկ ու ամէնէն
արժէքաւոր նմոյշները Գողթնի քնարներէն
թթմուացած։ Միսիթար ցոյց կու տայ մե-
լամազիկ Եղիշէն, խորիրդաւոր Նարեկա-
ցին ու Շնորհալին զուարթալսյու։

Իր գծած ու բացած ուղին սրբազն է,
ուսկից դիմեց մեր ցեղը աւելի քան երկու
դար եւ պիտի շարունակէ դիմել, կազմե-
լով հետզիետ աւելի խոր համզումով գի-
տակցութիւնը մեր մեծութեան եւ արժա-
նիքն՝ մեր հնութիւնը, քաջութիւնը, քա-
ղաքակրթութիւնն եւ լյալը տեսնելով. նոյն
շաւիդն պիտի ընթանան մեր բոլոր սե-
րունդներն ալ՝ առանց շեղելու, առանց
յանդուգն դիտումներու, առանց անխոր-
հուրդ ձեռնարկներու, առանց քայլայելու
եւ կործաննելու սեւեռումներու՝ որ մեր
թշնամիներոն միայն յատուկ է:

Յարգանք եւ երկիւղած վարմունք այս
ամէն նշխարի որ հնութենէն կու գայ ու
իր վրայ կը կրէ մեր հայրերու համբոյրն ու
խունկը. յախուռն յարձակումներ մեր իր-
ուն դեսնոց եւ սորութեանց մրայ, միւրնի
վայսած աւոք նախաւութեան, պահած ապաւու
վայսած աւոք նախաւութեան, պահած ապաւու
նուրք եւ նուրիական արձաններն ու քան-
դակներն եղթանել, փշրել. եւ մենք այդ-
դաւած կ'ըլլանք մեր անցեալին, դաւած
պէս միանգանախն մեր ապադային դէմ:

Աւրածնունդի երգը յայլապահութ
կորով կը ներշնչէ մեր մէջ՝ ինս փառքե-
րուն վրայ նորեր ալ ստեղծելուն, մեր ցեղի
ինս համեստի նոր փայլումով։